

ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏ

ԱՆՁԸ ԵՒ ԳՈՐԾԸ

Կոմիտաս Վարդապետ ոչ ևս է: Ահա՛ որ, բանաստեղծին բառերով, «ինչպէս որ ըստ ինքեան»՝ Յուդիտինութիւնը զայն կը փոխէ» (*): Մահը հկաւ վերջնապէս եւ իր ախտէն՝ որ զինքը տարիններ է ի վեր այլա-կերպած էր, զինք իր հանճարէն բաժնելով ու իրր քայքայեցող, տարադնուած էութիւն շարունակելով պահել սակայն մեր խեղճ ու անկօր կարեկցութեան աչքերուն զիմաց, մահը հկաւ ազատելու զինքը և հաստատելու վերջնապէս իր իրացնէ Ան-ծին սքանչելի միութեանը մէջ:

Հիմա կրնանք կանգ առնել իր առջև. կանգ առնել ինչպէս յաճախ պէտք է ը-նենք, ու խեղճօրէն մարդկային նկատ-մունքներէն վեր ու ազատ՝ գոտ հոգեկան իր զիմացծին մէջ զինքը դիտել, այնպէս ինչպէս իր մահուամբ Յուդիտինութիւնը այլևս կ'ընդունի զինքն իր մէջ:

Զինքը ճանչցայ, — ներուի ինձ հոս այս անձնական յիշատակը, եթէ զայն կու տամ անոր համար է որ կը թուի ինձ թէ անիկա յատկանշական է ընդհանուր տեսա-կետով մըն ու —, զինքը ճանչցայ 1910ի միջոցներուն, Բարիկ՝ ուր ուսանող մըն էի հազիւ երիտասարդ: Այն տոհմները Բարիկը կ'ապրէր գեղարուեստական իր ա-մենէն կենսալիւր շրջաններէն մէկը: Կի-րակնօրեայ մեծ համաճառագային հան-դէսները և գուսանիւրգական ու պարային ներկայացումները անհուօրէն խտնողովու-միջոցներով մը մէջ կը բերէին խառնելու, երբեմն իրարու զգժ նետելու երաժշտու-թեան էն հոսովու ու մոգական հոսանք-ները. մէկ կողմէ դեռ միշտ աշխարհակալ՝ տիտանեան հզօրութիւնը Վականեան նը-

ւազին, բայց միւս կողմէ ուրիշ անդիմա-գրելի հմայքով մը արդէն յայտնուող ու ինքնագրաւող թովչութիւնը Տէպիւսի և Ֆրանսայի միւս նոր վարպետներու երա-ժշտութեան, ու զարձեւող Ռուսերուն քի-րած ձայներու, ձեներու ու զոյներու տար-աշխարհին միևնոյն ատեն բարբարոս ու գերազանցօրէն նոր բարեկամին մամողջ նորահրաշ թարմութիւնը — ՏիակիւնՖեան հսկայիկին երջանկապոյն օրինի էին:

Փիլիսոփայութեան ուսանող էի, բայց արուեստի կրօնին նորընծայի մը անհուն խանդովը տարուած էի գեղեցկութեան այդ բոլոր անդիմադրելի ուժերէն:

Ի՞նչ էր այն ատեն ինձ համար իմ ցե-ղիս երաժշտութիւնը: Ինչպէ՞ս կ'արժեւո-րէի զայն երաժշտական խղճմտանքիս մէջ. — իբրև աւելի քան արհամարեի քանա-կութիւն մը:

Պոլիս՝ ուրիշ եկեր էի, իբր հայ երա-ժշտութիւն՝ լսեի էի նախ երգեցողու-թիւնը մեր երջանիկ արաքուններուն: Ի՞նչ կար անոնց մէջ որ կարենար գրաւել զիս արդէն հոն իսկ Պէճնովէնով, Շուստունով ու Շօրէնով կազմուած իմ ճաշակիս մէջ: Թե-րևս անոնց տակը, ազօտ կերպով, խորունկ բան մը կը նախգայի. բայց այդ բանը անյայտ կը մնար ինձի յաւէտ այդ խըմ-բովին ազադակող զպիւրներու ձայներուն անկարգութեանը մէջ ու մենկերող վար-պետներուն բոլոր մեղկ քաշքշաւներուն, կոյկոյկներուն ու արեւելեան փուճ զարդու-լորումներուն տակ: Ազգային եղանակներ-ը, Արիֆ հայկազունիի տեսակէն. չէր ար-ժեք անոնց խօսքը իսկ ընել, հայ բառե-րու վրայ երազական էն ծթաւ տեսակի երաժշտութիւն էին անոնք. ընդհանրա-պէս, մեր տիրացուներուն եւրոպական եր-գերէն ըմբռնած միակ կշռոյթին, քայլ-

(*) Tel qu'en lui-même l'éternité le change (Baudelaire).

հրգի կշռոյթին վրայ յառաջացող, ծերացած, թուժած ընթացքով մը:— Այսպէս, իբրև Հայ չէի խորհրդ անգամ հայ իրաւցնէ հրաժարութեան մը գոյութեանը՝ ուր մնաց համարձակել անոր կարեւորութիւններուն և իրաւունքներուն անդարդադաշտաւ:

Այս պայմաններուն մէջ էր որ իրիկուն մը հրաւեր մը ստացայ Օր. Մարգարիտ Պապայանէն իր բնակարանը գտնուելու, հոն «Հայաստանէն եկած հայ հրաժարութեան վարպետ» Կոմիտաս Վարդապետը ճանչնալու համար: Թերահաւատ՝ պոյգի:

Եկաւ Վարդապետը: Գիւղեցիկ չէր: Նոյնիսկ պիտի ըսեմ հակառակը՝ իր սեւ երկայն ուղեկնորքին բռնակրօնիկ պաշտօնականութեանը մէջ: Իր ոսկորուտ ղէմքով ինծի կը յիշեցնէր Սոկրատի ինչ ինչ դիմաքանդակները:

Պահ մը վերջը սակայն հոր տրուեցաւ ինծի լսել իր մասններուն տակ յառնող առաջին ներդաշնակութիւնները զաշնամուրին ու մանաւանդ իր արձակած առաջին երկարածիք կանչելը մեր ամենի ու քաղցր լիռնիւնէ կարծես վրթած՝ խորհեցող վերատին Սոկրատին. բայց այս անգամ Պապայանին այն էջին վերջուշունով ուր Պրադատն զոյն կը նմանցնէ Աթենայի քանդակագործներու աշխատանոցներուն մէջ տեսնուող այն խոշոր տղիւղ ու տարօրինակ սիլիկներու քանդակներուն սրճիք պա. հոցներն են սակայն, կ'ըսէ, որ հոր բացուին աստուածներուն կը հօգնէ գիւղեցիկ արձանիկներ յայտ կը բերեն:

Այս մարդը, խորհեցայ, Սոկրատին պէս աստուածային ոգիին իջևան մըն է իր այդ կերպարանքին ետեւ:

Վարդապետը նուազեց ու երգեց: Ժամ մը կամ աւելի տուաւ ինքզինքը, ինչպէս գիտէր ընել այդ, բայցիկ մը մէջ անգամ, այսինքն ամբողջովին: Ու պատահեցաւ իմ մէջս, այն գիշեր, մին հոգիի կեանքին էն տարօրինակ երևոյթներէն որ յայտնատեսութեան մը լոյսին տակ կատարուած դարձը կը կոչուի: Հիշ երաժշտութիւն մը, երաժշտութեան ամենաբարձր տեսակէն, կը յայտնուէր մէկէն ինծի, հետաւոր ցիղային ալքերուտ մէջ արձագանքներ տալիսնիւնով: Նոր — ու այնքան հին — իսկութիւն մը՝ որ կը փոխէր երաժշտական էսթետիկան, զայն կը շրջէր կարծես: Վարդապետին արուեստ

տաղիտական Անձին մէջէն, մէկէն, դէմ-յանդիման կը գտնէի ինքզինքս ամբողջ երաժշտական հայրենաշարսի մը որուն հպարտ էի ես ալ հեռաւոր կերպով զաւակը եղած ըլլալուս: Կը զգայի հիմա որ ցեղս ունեցեր է իր երգը որ արժանի էր հնչելու ուրիշ մեծ ժողովուրդներու բարձրագոյն ստեղծագործութիւններու համաճեղքին մէջ, դեռ եւս համեստ՝ գործերու գիծերուն արտաքին մեծութեամբ բայց գեղեցկութեան էն հարազատ որակէն շինուած: — Հայ երաժշտութեան համար Սոկրատի մը պէս մտեր էի այդ բնակարանը, այն իրիկուն. ու Վարդապետը զիս կը զրկէր ետ, իր առաջինի էսթետիկը ինծի դպած՝ Պոդոս մը ըրած ինձմէ:

Անկէ վերջ իր հետեւողն էի այլ եւս. հայ երաժշտական հոգիի մը համար չէր կարելի զինքը ճանչնալ ու չըլլաւ իր աշակերտը:

Հիմա, իրմով համոզուած էի թէ Հայ երաժշտութեան համար կը պատահէր ու պտք էր որ պատահէր ինչ որ աչքերուս զիմաց կ'ըլլար հոն Բարիգի մէջ ոտսականին համար. խորունկ ժողովուրդի մը երաժշտական այլերէն ու քնազգէն ծնած էապէս ինքնօրինակ իսկութիւն մը բերել գեղեցկութեան, որ եւրոպական յառաջացեալ քիմիկին միջոցաւ յայտնագործուած՝ կը մտնէր յաղթական՝ Մեծ Երաժշտութեան բարձրագոյն կալուածներուն մէջ:

ԿԵԱՆՔԸ

Կը սորվէի Վարդապետին կեանքը: Ծառօրենակ, բազմազգայ՝ ու պարզ միանաւայն, ներքին գիծին ուղիղութեամբ:

Կուտինայի մէջ ծնած՝ 1869ին երաժշտութեան մը, կանուխէն կորսնցրեցած իր ծնողքը, տասնեմէկ տարեկանին կ'ընտրուէր վիճակով, զրկուելու էջմիածնի Գէորգեան ձեմարանը: Փոքրիկ Սողոմոնը իւր Բէթթահայի գոծարար կը խօսէր հայերէնը, բայց գիտէր ըսել տրգէն բոլոր շարականները ու երբ առաջին անգամ կաթողիկոսին Գէորգ Դ. ի առջև կ'երգէ, արցունքներ, անգիւղ մաղբիլի, կը հօտին ձերունի հայրապետին ազգերէն: Գէորգեան ձեմարանի ուսումններուն կը հետեի եռանդով քանի մը աւելի տիրաւորով մայրենի լեզուին, Բայց

շուտով իր բուն ճամբան կը գտնէ ու աշակերտութեան շրջանէն իսկ կը գրաստութիւնը կը փոխարինուի որոշակի տարածքով ու ժողովրդական երգերու խորունկ հմտութիւնով։ Այն ատեն արեւելահայոց մէջ, հաւանաբար Ռուսերու որինտերին ազգայնութեան, հարապահանք թէքնիքով հայ երգչին մօտենալու ուղղութեան հիմարը գրեթէ չէր արդէն։ Ժողովրդական երգերուն համար այդ բանը փորձեր էր բնել տալանգաւոր ու զգրաստ կարաւ — Ռուսերն էլ եկեղեցականներուն համար մանաւորաբար, Մ. Նիկոլեանը։ Զեմարանի աշակերտ Սոզոմոնը կը բռնէր նոյն ուղին։ Տասնեութը տարեկանին տարեկան գեղարար կը ձայնագրէ ու քիչ ատեն վերջ կ'ընէր իր աշակերտութեան բազմաթիւ երգեցողութեան համար եկեղեցական եւ անոր գործը պիտի ճանչնար։ 1890 ին սարկաւագ կը ձեռնադրուի, իսկ 1893 ին աւարտելով Զեմարանի ուսուցչական ընթացքը արեւելահայկան ուխտը կ'ընէ կոչուելով Կոմիտաս, խանդավառ ընտրելով իր պաշտած ուրուեստին հասնելու խորագրով ուղին, հոգեւոր կեանքի ուղին։

1896 ին Ռիբինսկիի Հայրենի, Մանթաշեանցի ծախքով զինքը կը դրէ Պեռլին իր բուսանող պետական երաժշտանոցին։ Երկու տարեկան Վարդապետը կ'աշակերտի նշանաւոր Եօսիփի յանձնարարութեամբ մասնաւորաբար Շմիտի որ կը քաջալերէ զինքը իր տարէն ընտրած ուղղութեանը մէջ, իր ցեղային փոխադրութեան նորութիւնը։ Կոմիտաս Վարդապետ կը հետեւի նաեւ Պեռլինի համալսարանին երաժշտագիտական ու փիլիսոփայական դասընթացներուն։ Երեք տարիէն, 1899 ին կ'աւարտէ իր ուսումը ու կը վերադառնար Էջմիածին։

Այն ատեն կը սկսի իրեն համար իր գործին տաղանքը հաւաքելու կարեւոր շրջանը։ Զեմարանին մէջ երաժշտութեան ուսուցիչ է Ս. Էջմիածին տաճարին զբոսաւոր։ Ուսուցչի պատրաստելու եւ պատարագի ու ինչ ինչ շարականներու բազմաթիւ երգեցողութիւնը կը մշակէ։ Բայց ամառները արեւելեան Հայաստանի զանազան շրջանները կը պտտի, մեր հին ու նոր աշուղներուն հետքերուն վրայէն, այս անգամ իւր երաժշտական իմաստով մշակուած երաժիշտ։ Գեղջուկներու կեանքին կը

խառնուի, ու իր էն հարազատ ուղին կը խմէ, խորագրէն երաժիշտ ժողովուրդի մը, որ հայ ժողովուրդն է, ստեղծած ու ապրած երաժշտութիւնը՝ զայն իսկապէս կ'երգող ճանչնալու ու ճաշակելու համար։ Կը հաւաքէ, կը ձայնագրէ հարիւրաւոր, հազարաւոր երգեր։ Միեւնոյն ատեն կը ճանչնար հորեան ժողովուրդներու տոհմիկ երաժշտութիւնը, քրիստոնեայ, պարսկական, վրացական։ Այդ ատենը պիտի ուսումնասիրէ, բազմաթիւ ու պիտի գնահատէ յետոյ, երաժշտական գիտութեան ցոյցման քերթով։ Ըլլայ եկեղեցական ըլլայ աշխարհիկ հայ երգերու մեկնութեան ու դաշնաւորման աշխատութիւններու երկրորդ՝ բայց աւելին աշխատէ գիտակց շրջանին է այս Վարդապետին։

1904 ին արդէն հասնելու է ինի իր ուսումնական առաջին կտուղները։ Ու կը սկսի իր առաքելութեան։ Հայ երաժշտական ինքնուրոյն գեղեցիկութիւնը ճանչնելու, սիրելու, անով ազգային խորագրին գիտակցութիւն արթննելու ու անով դարձնել, օտար յառաջողութեան ազգերու առջև հայ բարձրագոյն մշակութիւնը մը ճշմարտութիւնը յայտնաբերելու իր առաքելութեան։

Նախ Կովկասի մէջ, Էջմիածին, Երեւան, Թիֆլիս, Բագրու տրուած համերգներով։ Երկու Երեւան ուր կուգայ վերջապէս 1906 ին։ Ի Բարիկ, Պեռլին, Զուրիցի, ինչ եւ իտալիոյ զանազան քաղաքներուն մէջ սարքուած նուագահանդեսներով եւ դասախօսութիւններով։ Այդ բոլորը ապահովելու յայտնութիւններ կը բերին Եւրոպայի հասկնող հասարակութեան։ Ինչպէս Պեռլին եւ Բարիկ գումարուած միջուկային երաժշտագիտական համաժողովներուն իր բրած հազարապարտութիւնները՝ երաժշտութեան գիտուններուն։

1907 ին վերադարձած է Էջմիածին։ Կը շարունակէ իր գործը անոր բոլոր ուղղութիւններուն մէջ։ Բայց արեւելահայկան իր իրադարձած հոգին զոտար կը տանի իր շրջապատէն իրեն պատճառուած ինչ ինչ դառնութիւններ որոնք ինքնին հասկնալի են սակայն։ 1909 ին արցունքը աչքին կը բաժնուի Էջմիածինէն։

Կուգայ Պոլիս. ու այլեւ ժողովրդական խանդավառութեան ծովի մը մէջէն յազարաւոր ընթացք մըն է իւրը։ Այս այն շրջ-

ջանն է ուր Վարդապետը կը բաղձապատկէ կտրծես ինքզինքը հասնելու ամէն ուր և ինչ բանի մէջ որ իր առաքելութեան կոչումը կը կանչէր զինքը: Պոլիս, Իզմիր, Եգիպտոս, դարձեալ Բարիզ ու զարծեալ Պոլիս իր համերգները ու դասախոսութիւնները, իր անձը ինքնին կը տարածեն անպատմելիօրէն սրտազեղ Մէն Ոգեորուութիւնը որ արկային կեանքի վերագործած գարունի մը այդ չըջանին իր բուն գիւմազիձը կը հագցնէ: Ձրանսական և ոռուսական նորագոյն երաժշտութեան հետ իր շփումը նոր ու գերազոյն կատարելութիւն մը բերած է հիմա իր ստեղծագործութիւններուն: Հիմա բոլորովին Մէնն է իր գեղեցկապիտութեան ու անոր իրազորման միջոցներուն: Ու Պոլսոյ իր բնակարանին մէջ զոր կը բաժնէր նկարիչ Փանոս Թէրլէմէզեանին հետ և որ պոսահայ մտաւորակոնութեան համար հայ արուեստի օճակ մըն էր զարմած, համերգներու պատրաստութեան բոլոր յօգնութիւններէն յետոյ, անգագրում իր աշխատանքներն հնչող երաժշտագիտութիւնը կառուցանելու, հիմնելի հայ երաժշտանոցի մը իբր գաղափարաբանական խարխիւ, իր աշակերտներուն հասնելու, հայ ֆուլքրտոյ և եկեղեցական երաժշտութիւնը նորագոյն և գեղեցկագոյն գործերով օժտելու: Կը սկսի նաև երաժշտութեան մեծ սեռերուն մէջ իր անձնական գործը բերելու աշխատանքներուն: «Անուշ»ին վրայ Օրեոնայի մը պատրաստութեան:

Ու այս այսպէս՝ մինչև 1915—16ի ճակատագրական թուականը...

ԱՄՐՈՂՋԱԿԱՆ ԵՐԱԺՇՏԸ

Ինչ եղաւ Կոմիտաս Վարդապետ իբր երաժիշտ: Մէկ կողմէ կայ ժողովրդական զգացումը որ Հայ երաժշտութեան ստեղծիչը, գոնէ վերստեղծիչը կը համարի զինքը. իր բերած երգերը պարզապէս իր անուովը կը կոչէ. «Կոմիտասի երգեր»: — Միև ծայրին կը հանդիպինք բարդոյ — յաճախ կովկասահայեր որ իրմէ իր առաջին փորձերը գիտեն միայն շատ անգամ, կամ ուրիշներու որ երաժշտութեան կէս հասկողներն են — և որոնք գինքը կը համարեն երգերու պարզ հաւաքիչ մը ու զաշխատարող մը լոկ:

Ճշմարիտ գնահատում մը իբր երաժիշտ մեծ Վարդապետի արժէքին պիտի պահանջէր աւելի ուշադիր ու խորացող քննութիւն մը իր գործին ու անձին:

Յայտնի է թէ երաժշտութեան արուեստը մեծ կալուած մը կը ներկայացնէ որուն մշակները բաղձատուտակ գործունէութիւններով կ'ընեն: Կան երաժշտութեան տեսարանները, պատմաբաններն ու քննադատները որոնք արուեստին տեսութեամբ կը պարապին, անոր օրէնքները կ'որոհեն, անցեալ ու ներկայ ստեղծագործութիւնները կ'ուսումնասիրեն ու կը գնահատեն: Կան երաժշտական գործերը ստեղծողները բուն իսկ. յօրինողները, compositeurներ: Կան և անոնք որոնք ստեղծուած գործերը կը մեկնեն ու իրենց վարած նուագախումբերուն եւ երգչախումբերուն միջոցաւ կը գործադրեն գանձը. երաժշտական վարիչները, chef d'orchestreները, chef de chœurները: Կան վերջապէս ուղղակի գործադրողները երաժշտական ստեղծագործութեան, նուագի ու երգի վարպետները, virtuoseները: Այս գանազան գործունէութիւնները միևնոյն արուեստին պատկանելով հասարակաց կարողութիւններ պահանջելով հանդերձ կ'ենթադրեն տակաւին իւրաքանչիւրին յատուկ թէքնիքներ, ծանօթութիւններ և շնորհներ: Այսպէս որ յաճախ այս կալուածներէն մէկուն մէջ փայլողը կրնայ անարժէք ըլլալ միւսներուն մէջ. ստեղծող մը, նոյնիսկ մեծ ստեղծող մը երաժշտական գործերու՝ կրնայ շատ քիչ բան գիտնալ երաժշտութեան պատմութեանն կամ տեսաբանութեանն կամ բնաւ չըլլալ երգի կամ նուագի վարպետ մը. և փոխադրածաբան:

Արդ պէտք է նախ գիտել թէ Կոմիտաս Վարդապետ այս բոլորը եղաւ միանգամայն՝ Հայ երաժշտութեան համար: Այսինքն եղաւ ամբողջական, intégral երաժիշտ մը: Ու աւելցնել և ընդունել անմիջապէս թէ այդ բոլորը եղաւ իսկապէս ինքնատիպ խորունկ տաղանդով մը:

ՏԵՍԱԲԱՆԸ

Կոմիտաս Վարդապետ կը ներկայանայ նախ իբրեւ Հայ երաժշտութեան մեծ տեսաբանը: Մանաւանդ Պեռլիին մէջ իր եւ

բաժնատական ուսումը խորացնելի վերջ իր մեծ մտահոգութիւնը եղաւ Հայ Երաժշտութեան յատուկ օրէնքներուն թափանցումը: Ու արդէն Պետլինի իր տարիներուն կ'ըսկսի շարք մը գործերուն որոնք ուսումնասիրութիւններ են հայ կրօնական եւ աշխարհիկ երաժշտութեան մասին ու նաեւ հայոց հարեան ժողովուրդներու երաժշտութեան՝ — Պետլինի Երաժշտանոցին ներկայացուցած իր ուսումնասիրութիւններէն մէկը քրտական հրգիթու մասին է:

Կոմիտաս Վարդապետի այս հմտական ու տեսարանական որոնումներուն արժէքը հասկնալու համար հարկ է գտնոցք ըմբռնել իրենց առաջնորդող զաղափարին ու ոգիին մէջ որ կը տարբերի սովորական հմտութեան մը տունէ տուտղ սկզբունքներէն: Մեր զբաղանքութեան ու գտնազան արուեստներուն մասին եղած բանասիրական ու հնարանական աշխատութիւնները շատ անգամ ամուլ եղած են, գործերուն բուն իսկ արուեստագիտական հասկացողութեան եւ մեր նոր ստեղծագործութեան կարելիութիւններուն տեսակէտով, որովհետեւ անոնց մէջ ընդհանրապէս հմտութիւն կայ հմտութեան համար լոկ: Գործերու թուում, թուակարգութիւն, ժամանակագրական ճշգրտւած, անոնց արտաքին ու նրբական նկարագրութիւնը, անոնց մէջ տեսնուած օտար ազդեցութիւններու եւ տարբերութեան յայտնաբերում. ահա ինչ որ շատ անգամ ըրած են ու կ'ընեն մեր եւ նոյնիսկ ուրիշ ազգերու բանասէրներն ու հետաքննողները:

Բայց այդ բոլորը եթէ կարեւորութիւն մը ունին, այդ կարեւորութիւնը արտագեղագիտական է. քաղաքական ու քաղաքակրթական պատմութեան տեսակէտով, կեղաբանական ու լիզուսագիտական տեսակէտով կ'արժէ միայն: Գործերու բուն իսկ արուեստագիտական հասկացումը, արժեւորումը ու մանաւանդ նոր ստեղծագործութեան աշխատանքը ոչինչ ունին սպասելիք այդ տմենէն: Այս վերջին տեսակէտներէն էականը այն չէ որ, օրինակի համար, գիտնանք թէ այդ գործերուն մէջ կան շատ մը բաներ օտարէն փոխ առնուած — աշխարհի մէջ չկայ արուեստի գործ մը որ ազդեցութիւններ կրած չլլայ, նրբապէս սնած չլլայ գնահատան օտար տարբերէ:

Խնդիրը այն է թէ ինչպէս այդ բոլոր ինքնակ կամ օտարամուտ տարբերէն էապէս նոր ու ինքնատիպ ստեղծագործութիւն մըն է կատարուելու: Խնդիրը այդ իւրացնող եւ նորաստեղծող ուժին օրէնքները, նկարագրերը, ոգին ի յայտ բերելն է: Այն ոգին որ իւրաքանչիւր իրացնէ ստեղծագործութեան խնդիրներն իսկ է եւ որով բան մը կ'արժէ այդ գործը հակառակ բոլոր փոխառութիւններուն եւ որով իւրացնէ կարելի է հասկնալ այդ գործը: Այդ իսկութեան գիտը միւս կողմէ միծ առժէք կրնայ ներկայացնել կոզային որուեստի նոր իրագործումներուն համար, որովհետեւ կենդանի աւանդութեան մը ինքնատիպ ոճին մէջ ճամբայ մը կը յուսնէ նոր ստեղծագործողներուն:

Կոմիտաս Վարդապետի երաժշտագիտական որոնումները այս ոգիով եւ ուղղութեամբ կատարուած են ու ասկէ կուզայ անոնց անկշռելի կարեւորութիւնը:

Ըսի որ Հայ Երաժշտութեան հետ իր ուսումնասիրութիւններուն առարկայ ըրած է մեր հարեան ժողովուրդներուն՝ քրիստոնէութեան, արաբներուն, պարսիկներուն, վրացիներուն եւ բիւզանդական երաժշտութիւնները եւս: Այս բանը կարող կ'ընէ զինքը անշուշտ մէկ կողմէ ի յայտ բերելու մերինին կրած ազդեցութիւնները, բայց մասնաւոր խորագոյն հասկնալու եւ չեւտելու ինչ որ մեր արուեստին մէջ կայ էապէս ինքնորոշ եւ թրով մեր արուեստը կը հակադրուի միւսներուն: Այդ բոլոր հրագիրը մակերեսային խոդութեան մը համար պիտի չփոխուէին ու նոյնացուէին առեւտրեան անորոշ պիտակին տակ: Բանի մը լիջի՛ն է եւ յոյժ ու քանի մը երկարաձիգ կանչէ խափուելով օտարներ շատ անգամ այդպէս, կը տարուին նոյնացնելու հայ ժողովուրդական երգը ջրտակներին հետ: Իսկական թափանցումը զոր կը կատարէ Կոմիտաս Վարդապետ այդ տարբեր երաժշտական ֆուլքուներուն հաւասարապէս, կարող կ'ընէ զինքն բռնելու եւ չեւտելու էական եւ սկզբնական ինքնուրոյնութիւնը հայ երգին այդ բոլոր միւսներուն դիմաց: Նոյն բանն նաեւ մեր կրօնական երաժշտութեան եւ ասորական ու բիւզանդական եկեղեցական երգին փոխարարեութեանց խնդրին մէջ:

Ու այս բոլորը կոտորւած են ոչ թէ լուկ հայ երաժշտութեան ինքն իր մէջ հասկացողութեան համար այլ նաեւ անոր արդիական վերամշակութեան և նոր ստեղծելի գործերուն ինքնատպութեան մտահոգութեամբը: — Որովհետեւ եւրոպական թեքնիքով նոր հայ երաժշտութիւն մշակելու գործին մէջ հայ երաժշտութեան ինքնուրոյն օրէնքներուն տգիտութիւնը անգոյն կամ պարզապէս եւրոպական բնաւորութեամբ գործերու պիտի ուռնչորդէր հայ երաժշտները: Եւ ընդհակառակը, ինչպէս կոմիտասի ըլլայ կօնական ըլլայ ժողովրդական երաժշտութեան դաշնաւորման պարագան է այդ, հայ երաժշտութեան յատուկ օրէնքներուն եւ նկարագրին իրական ճանաչումը պիտի բերէր, հակառակ եւրոպական թեքնիքին գործածութեան, էտպէս ինքնատիպ հայ ստեղծագործութիւններ, որոնք ատով իսկ ուսուցով միայն արդէն, եւրոպական արզի յառաջացեալ երաժշտական տրուեստի տեսակէտով ալ, եւրոպական ճաշակին համար այլ, նոր իրապէս շահեկան գործեր պիտի ըլլային:

Համոզուելու համար ասոր կը բաւէ բարտասեղ Հայ Պատուարդի Կոմիտասեան և Եկմալեան դաշնաւորութեանը:

Հայ երաժշտութեան տեսաբանութեան նուիրուած Վարդապետին հրատարակած գործերը փոքրաթիւ են. այդ մասին իր կարեւորագոյն երկասիրութիւնները անաւարտ մնացին ու շատեր ծրագրային վիճակի մէջ միայն. այս՝ մեծ գծախտութիւն է անշուշտ հայ երաժշտութեան տեսաբանութեան ու պատմագրութեան համար:

Բայց այդ փոքրաթիւ երկասիրութիւններուն մէջ և այն դասախօսութիւններուն ու հաղորդագրութիւններուն մէջ որ կուտար ինք այդ նիւթերուն շուրջը, ի յայտ բերուած են արդէն հայ երաժշտութեան յատկանիշներուն եւ օրէնքներուն մասին ամենակարեւոր ճշմարտութիւններ: Վարդապետը ճշգրտ է արդէն մէկ քանին այն օրէնքներէն որոնցմով հայ երաժշտութիւնը ինքնուրոյն բնոյթ մը կը ներկայացնէ բաղդատմամբ եւրոպական դասական երաժշտութեան մէկ կողմէ՝ և հարեւան ժողովուրդներու երաժշտութիւններուն միւս կողմէ:

Ունինք նախ հայ երաժշտութեան կըլեական (rythmique) ինքնատիպ կառուցութեան օրէնքը: Ծանօթ է թէ եւրոպական դասական երաժշտութիւնը շինուած է 2ի, 3ի, 4ի չափերուն վրայ, կանոնաւոր ու միօրինակ ընթացող եղանակներով: Երաժշտական նախադասութիւնը անոր մէջ, բաժնուած է քանի մը շատ անգամ հաւասար հատուածներու (ինչպէս քառակուսի կոչուած նախադասութեանց պարագային) և անոնց մէջ ալ բացի նախադասային կըլեականը շնչաւն միւսները միշտ հաւասար թուով ամանակներով կը վերագրանան: Ատկէ՝ այդ երաժշտութիւնը գրիւռ դրուած թիւեր որ չափի իրարմէ հաւասարապէս հեռու գիծերով կը բաժնէ երգին թաւալումը: Եթէ եւրոպական ձայնագրութեամբ ստիպուած ենք գրիւռ այսօր հայ երգերը, անոնց կիրարկուած այդ դրութիւնը պէտք չէ տանի միզի կարծելու թէ այդ երգերը եւրոպականներուն կընդհանուած թիւեր, չնշտաւորումը ունին: Այսպիսի սխալ մը անճանաչելի պիտի դարձնէր հայ երգը: Այս պատճառաւ իր հրատարակած երգերու առաջին հաւաքածոյին սկիզբը Վարդապետը կը զնէ կարեւորագրութեան մը ուր կ'ըսէ. «Հայ ժողովրդական երաժշտութեան մէջ չնշտն ու ամանակը՝ իրարուց անկախ են. ուստի այս երգերն ասելու է հենելով բառերին ու խաղերի վերայ դրուած նիշերին և ոչ թէ տրեմոսեան երաժշտութեան չնշտական օրէնքներին»(*): Այս պատճառաւ գործեալ իր Պատարագին մէջ Վարդապետը կը հրամարի նոյն իսկ յաճախ եւրոպական մեթոտին պահանջած չափի գիծերու գործածութենէն:

Այնպէս կենդանի է ազատ ու պէպիտուն հայ երգի կընդհանրականութեամբը: Ան կը նմանի շատ աւելի յունական հին երաժշտութեան մէջ գոյութիւն ունեցող բայց յոյն բանաստեղծութեամբ միայն կիրարկուել և՛ մէջ մեղի հասած կընդհանրականութեան: Հայ երգին մէջ կան իբր անոր կընդհանրական միութիւններ՝ երկար ու սուղ, չնշտուած եւ անշնչալ վանկերու տիպար խումբեր (temps-type), և այդ տիպար խումբերէն տարբեր տեսակներ միանալով կը կազմեն երաժշտական հասածը

Տե՛ս Հայ Քնար, էջ 4:

(mètre) և հատածներու միացմամբ երաժշտական նախագասութիւնը: Այսպէս կազմուած ամբողջներուն վերադարձը կ'ըստեղծէ կտորին կշռութեան ամբողջական ձեւը: և յառաջ կը բերէ կշռոյթային միութեան զգացումը:

Այսպէս Պինկէտը երգին մէջ. (սուղ վանկերը կը նշանակենք ս նշանով, երկար վանկերը գծիկներով. շնչառւած ամանակները վրան դրուած շնչառով, ստորակէտները կը բաժնեն temps-typeերը և շնչ գրիները հատածները):

ս — —, ս ս — — / ս — —, ս ս — —

Ինչու Պինկէտը մը ար Պաղի ալ արար զբարս Ինչու Կար յոյն առաջ անձեռն ու գերի դառար

(2 անգամ)

ս ս ս — —, ս ս ս — — / ս ս ս — —, ս ս ս — —
 օրէնքկոնձնապօղորսկոնձնապօղորսկոնձն
 ս — —, ս — —, ս — — / ս — —, — —, ս — —
 գրկկոն գրկկոն գրկկոնձն Դապօն կօնէ գրկկոնձն
 և այլն (2 անգամ)

Հին յունական կշռականութեան տեսակէն չէ՞ աս: Կշռական այս կանոնացուածքին քով եւրոպական դասական երաժշտութիւնը կշռական տեսակէտով տղայական պարզութեամբ մը շինուած կը ներկայանայ: Դրութիւնը հոս ըլլալով շատ աւելի բարդ անով հայ երգը բաղդատմամբ եւրոպական դասականին կշռականօրէն աւելի կենդանի, եռանդուն, այլազանեալ ու շահեկան երևան կուգայ: Ասիկա մին է այն պատճառներէն որ հայ երգերու ունեւորութիւնը մեծապէս հետաքրքրական կը զարմնէ եւրոպական նոր երաժշտութեան վարպետներուն, որոնք իրենք ալ դասական կշռականութեան կապուած միօրինակութենէն տեղեկ յունականին, հետեւաբար և մերինին, տեսակէն կշռականութեան մը նախընտրութիւն կուտան իրենց գործերուն մէջ:

Կոմիտաս վարդապետի մշտական փառքը պիտի մնայ հայ երաժշտութեան կշռական կառուցուածքին այս օրէնքին դիտոր: Բայց նոյնքան կարեւոր՝ հայ երգերու կշռականութեան մասին իր յայտ բերած միւս օրէնքը՝ հայ երգութեան մէջ բառերու շնչառութեամբ վերաբերմամբ: Նախ կը գիտէ թէ բառերու և երգի յարաբերութեան մէջ բնազդաբար իրազորութեամբ կը գտնենք հայ երաժշտութեան կողմէ այն՝ ինչ որ Եւրոպայի երգի, մասնաւորաբար

գոստներգութեան մեծագոյն վարպետները միայն յաջողած են ընելու, ինչպէս Վալկնէրը, այսինքն ամբողջական պատշաճութիւն մը բառերու իմաստին և անով անոնց շնչառութեան ու եղանակի երաժշտական իմաստին և անով անոր երաժշտական շնչառութեան մէջ: Բանաստեղծական շնչառութեան և երաժշտական շնչառութեան կը ծածկեն հայ երգին մէջ միջնակէտ շատ եւրոպացի երաժիշտներ, նոյնիսկ մեծերէն, անհոգ են այդ մասին: Իսկ հայ բառերը, կը դիտէ Կոմիտաս վարդապետ, նախնականօրէն շնչառութեամբ են իրենց վերջընթիւք վանկին վրայ: Շողովորդական երաժշտութիւնը կը յարգէ այդ բանը ոչ միայն կշռականօրէն շնչառութեամբ այլ վանկով, այլ եղանակի ձայնեկէջին մէջ այդ վանկին զննելով միշտ աւելի բարձր կամ զոնէ հասնար բարձրութեամբ ձայն մը բաղդատմամբ անոր յաջորդող և հետեւաբար շնչառ շնչառութեամբ վերջին վանկին:

Կշռական այս օրէնքներու գիւտը հայ եղանակներու երգեցողութեան և նուագութեան ռժին համար էական ցոյցմունքներ կը բերէ որոնց վրայ կը հիմնէ վարդապետ իր երգիչու և երգերը ուսուցանելու եղանակը:

Հայ երաժշտութեան մէջ ձայնեկէջին ուսումնասիրութիւնը նոյնքան կարեւոր յայտնութիւններու առաջնորդած է զինքը: Իր որոնումներէն կը հետեւի որ հայ երգերու ձայնեկէջը կառուցուած է ոչ եւրոպական դասական երաժշտութեան գործածած երկու առաջ և կրտսիս (gammes majeure և mineure) ձայնաշարերուն վրայ (թէ և անոնք ալ կը գործածուին), ոչ ալ միւս կողմէ արարական-արեւելան ձայնաշարերուն, այլ ուրիշ աւելի բազմաթիւ ձայնաշարերու վրայ որոնք ինչ յունական երաժշտութեան տեսաբաններու գործերուն մէջ անուն ստացած են: Այսպէս հայ երգերը կառուցուած են փոփոքական, ենթափոփոքական, տրէտական, ենթատրէտական, լի տրական, ենթալիտական և այլն կոչուած ձայնաշարերուն վրայ: Այս պարագան իր կարգին կը զատորոշէ հայ երգերու հնչականութիւնը թէ եւրոպականներէն և թէ արեւելեան-արաբականներէն: Այս իրողութիւնը, մէկն է այն պատճառներէն որոնցմով հայ երգը արեւելեան քրի-

քշութիւն մը, արեւոտութիւն մը կրելով հանդերձ, մեղկ չէ բնաւ, արիական ոյժի և յստակութեան նկարագրով մըն ալ ու մասնաւոր կը հրապուրէ գիտիչը:

Հայ երգերու հիմ գաղափար ինքնութիւնը ծայնաշարերու այս յայտնաբերումը այս անգամ կոմիտաս Վարդապետի գաշաւաւորման աշխատութիւնները առաջնորդող ըսկզբունքները կուտայ իրեն: Եւրոպական գաշաւաւորման մէջ կը տիրէ գասական աւագ և կրտսեր ծայնաշարերէն սերող երբեակի (tierce) ներդաշնակութիւնը: Արդ հայ երգերը առ հասարակ այդ ծայնաշարերուն վրայ հիմնուած չլլալով աւագ կամ կրտսեր երբեակի գործածութիւնը պիտի եղծէր շատ անգամ եղանակներու ներդաշնակային իմաստը, իր Պատարագին մէջ և մանաւանդ ժողովրդական երգերու իր վերջին գաշաւաւորումներուն մէջ Վարդապետը կ'ըզուշնայ հետեւաբար, երեակներու գործածութենէն ու կը նախընտրէ քառեակի ու հնգեակի ներդաշնակութիւններ ու այս կուտայ, մանաւանդ եւրոպացիներուն համար, մասնաւորաբար ինքնա-

տիպ հնչողութիւն մը իր խմբերգներուն:

Կոմիտաս Վարդապետի երաժշտագիտական հետազոտութիւններուն այս արդիւնքները մի քանի օչ միայն երաժշտական կազմութեանը այլ և Հայ պատմական, աղագրական անցեալի հասկացողութեան տեսակետով, Յայտնի կըլլայ որ հայոց ժողովրդական երաժշտութիւնը կուգայ ամենահին, նախաքրիստոնէական աւանդութենէ մը որ հայոց փուլագական-արիական ծագումին նոր ու արտասովոր փոստեր կը բերէ: Բարիզի մէջ 1914 ին զուարուած երաժշտագիտական համաժողովին մասնակցող երաժշտութեան զիտունները մեծ յայտնութիւններու առջև գտած էին ինքզինքնին Վարդապետի հաղորդագրութեան մէջ առաջ բերուած իրողութիւններովը: Անոնց լոյսին տակ հայ երաժշտութիւնը կը ներկայանար որպէս այն թերեւ միակ արուեստը որ կ'որոշուած էին յունական և արիական երաժշտութեան մասին կենդանի գաղափար մը տալու կոչուած էր: (Վեջը յաջորդով) Ե. Ռ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԴԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ե Ր Ո Ւ Ս Ե Ղ Է Մ Ի Կ Ո Ր Ծ Ե Ն Ո Ւ Մ Ը

ՀՐԵԱՆԵՐԸ ԻՆՁՈՒՄ ԵՒ ԽՆՁՊԷՍ ԿՈՐՄՆՑՈՒՅԻՆ ԻՐԵՆՑ ԱՆԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Պատմութեան մէջ ինչ ձևով, ինչ չափով է որ իրարու կ'ազդեն զաղափարները և իրականութիւնը, աշխարհայեացքները և տնտեսական անհրաժեշտութիւնները:

Արդեօք պատմութիւնը անընդհատ նորանոր զաղափարներու դարգացումը և անոնց իրագործումն է, արդեօք մարդկային կազմակերպութիւնները — համայնք, ժողովուրդ, պետութիւն —, ծագում առած են զաղափարներէ՞ և անոնց զարգացումէն, որ ըստ իր օրէնքներուն անկախ կը գործէ (*), թէ ոչ՞

Մարդկային մտքի զարգացումը և այդ մտքի ստեղծած պետութեան և իրաւունքի զաղափարը

արդիւնքն են ապրելու նիւթական պայմաններուն:

Արդեօք զաղափարն, բնկերային և մտաւորական կեանքը պայմանաւորուած է նիւթական կեանքի ձևէն, վերջապէս՝

Մարդոց գիտկցութիւնն է որ կ'որոշէ քնկերութեան մէջ իր գոյութիւնը, թէ՛ այս վերջինք կ'որոշէ եւ կ'սեղծէ գիտկցութիւնը:

ձեռք է որ զաղափարներու և աշխարհայեացքներու կողքին և նոյնքան ակտիւ կերպով կը գործեն տնտեսական անհրաժեշտութիւնները, բայց արդեօք ի վերջոյ այս վերջինքն են որ կ'որոշեն երևոյթը, ղէպը (*):

(*) Հէկէլի՝ պատմութեան զաղափարաշտ տեսութիւնը:

(*) Տեսութիւնը Մարքսի՝ պատմութեան նիւթապաշտ ըմբռնումին: